

Karen Gloy und Rainer Lambrecht (Hrsg.), *Bibliographie zu Hegels «Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse»* Primär- und Sekundärliteratur 1817-1994. Stuttgart - Bad Cannstatt, Frommann - Holzboog Verlag, 1995 σελίδες 130.

Η βιβλιογραφία για την *Εγκυκλοπαίδεια των φιλοσοφικών επιστημών σε σύνοψη* του Hegel, την οποία έχουν συντάξει και έχουν εκδώσει η Karen Gloy και ο Rainer Lambrecht, εκτείνεται από το έτος 1817, οπότε έγινε η πρώτη έκδοση της *Εγκυκλοπαίδειας* του Hegel, έως το έτος 1994, δηλαδή ένα έτος πριν από την έκδοση της ίδιας της βιβλιογραφίας. Ωστόσο η βιβλιογραφία περιλαμβάνει και τίτλους έργων, κυρίως τίτλους νέων εκδόσεων, που έχουν αναγγελθεί και ευρίσκονται υπό εκτύπωση. Εκτός από τον πρόλογο η βιβλιογραφία αναφέρει τις βιβλιογραφίες περί της φιλοσοφίας του Hegel, τις εκδόσεις του έργου, τις οποίες είχε κάνει ο ίδιος ο Hegel, τις πλήρεις και τις τμηματικές εκδόσεις καθώς και τις μεταφράσεις του έργου και τέλος τους τίτλους της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας από το 1829 έως τα 1994.

Η Karen Gloy και ο Rainer Lambrecht έχουν περιλάβει στη βιβλιογραφία τίτλους και εκδόσεις που προέρχονται από τον ευρωπαϊκό και τον αμερικανικό χώρο και έχουν επιδιώξει κάθε δυνατή πληρότητα. Με αυτόν τον τρόπο δεν έχουν περιληφθεί τίτλοι από τις άλλες τρεις ηπείρους αν και εκεί σε αρκετές χώρες υπάρχει σημαντική εργασία και έρευνα, η οποία πάντως μένει εντός συγκεκριμένων ορίων και δεν ασκεί επίδραση στην έρευνα των Ευρωπαίων ή των Αμερικανών μελετητών. Η αιτία είναι σε πολλές περιπτώσεις (πλήν της Αυστραλίας) η γλώσσα. Άν και είναι κατανοητές οι δυσκολίες της πιθανής διεύρυνσης της βιβλιογραφίας, πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι υπάρχει και στις άλλες ηπείρους αξιόλογη έρευνα περί της φιλοσοφίας του Hegel.

Ο πρόλογος της βιβλιογραφίας προσφέρει μια σύντομη επισκόπηση της θέσης, την οποία είχε και έχει στην έρευνα η *Εγκυκλοπαίδεια* του Hegel. Ο Hegel είχε επισημάνει στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης (1817) του έργου ότι η σύνοψη, η επιτομή ως τρόπος έκθεσης της φιλοσοφικής θεωρίας, αν και περιορίζει -ή έως κάποιον βαθμό αποκλείει- τη διεξοδική συστηματική ανάπτυξη των φιλοσοφικών ζητημάτων, είναι πάντως απαραίτητη για την «επιστημονική φιλοσοφία». Αλλά αυτή η γνώμη δεν σημαίνει και την υποτίμηση της *Εγκυκλοπαίδειας*. Αντιθέτως ο ίδιος ο He-

gel είχε αποδώσει ιδιαιτέρη σημασία στην *Εγκυκλοπαίδεια*, είχε επανειλημμένως επεξεργαστεί το κείμενό της, το είχε εκδώσει τρεις φορές (1817, 1827, 1830) και είχε χρησιμοποιήσει στις παρδόσεις του στη Χαϊδελβέργη ορισμένα τμήματά της με κάποιες αλλαγές.

Όπως επισημαίνεται στον πρόλογο, το χαρακτηριστικό στοιχείο της *Εγκυκλοπαίδειας* δεν είναι το ότι αυτή αποτελεί κάποια σύνοψη, κάποια απλή επιτομή της φιλοσοφίας του Hegel, αλλά το ότι αυτή είναι η *σύνοψη του συστήματος* του Hegel. Συνεπώς ο ίδιος ο Hegel προβάλλει σε αυτό το έργο την ιδέα του συστήματος ως της αποκλειστικής επιστημονικής μορφής της φιλοσοφίας. Ανάλογη έμφαση στον συστηματικό Hegel, δηλαδή στον Hegel ως τον κατ' εξοχήν εκπρόσωπο του συστήματος, έδωσαν και οι μαθητές του Hegel, οι οποίοι γι' αυτήν την αιτία έδειξαν ιδιαιτέρο ενδιαφέρον για την *Εγκυκλοπαίδεια*, έστω και αν κατά την έκδοση της *Εγκυκλοπαίδειας* στα «Άπαντα» του φιλοσόφου, τα οποία είναι γνωστά ως *Έκδοση της Ένωσης των φύλων* δεν χρησιμοποιήσαν αυστηρά φιλολογικά και ιστοριοφιλοσοφικά κριτήρια. Η έμφαση στην ιδέα του συστήματος άσκησε επίδραση και στην πρόσληψη της φιλοσοφίας του Hegel και συνετέλεσε ώστε ο Hegel να θεωρείται ως ο φιλόσοφος του συστήματος, του «κλειστού» ή «δογματικού» συστήματος, αν και ο ίδιος ο Hegel ακολουθούσε την αντίληψη της φιλοσοφικής εργασίας, επεξεργασίας και επανεξέτασης των απόψεων του.

Ο πρόλογος τελειώνει με καίριες επισημάνσεις για την κατάσταση της έρευνας γύρω από την *Εγκυκλοπαίδεια*. Όπως διαπιστώνεται, η ανηγέννηση των σπουδών γύρω από τη φιλοσοφία του Hegel κατά τη δεκαετία του 1930 είχε πολιτικά και ιδεολογικά κίνητρα, αλλά η κατάσταση αλλάζει περίπου κατά το 1960. Διότι τότε ανακύπτουν νέες κατευθύνσεις: Η επίδραση της αναλυτικής φιλοσοφίας θα θέσει στο περιθώριο τις ιδεολογικές σκοπιμότητες και θα διευκολύνει την ανάπτυξη της εσωτερικής ερμηνείας των κειμένων. Επιπλέον η ιστορική-κριτική έκδοση των έργων του Hegel και η έκδοση του περιοδικού «Hegel-Studien» συντελούν ώστε η έρευνα να στρέφεται περισσότερο προς την ιστορική και συστηματική θεώρηση των κειμένων του Hegel. Οι νέες προϋποθέσεις της έρευνας οδηγούν στο προσκήνιο και την *Εγκυκλοπαίδεια* ως ένα κομβικό σημείο αποκρυστάλλωσης του συστήματος του Hegel. Ενώ έως το 1960 αυτό το έργο είχε περιπέσει σε αφάνεια, μετά το 1960 το ενδιαφέρον των ερευνητών γίνεται πολύ έντονο, όπως άλλωστε μαρτυρεί και η πληθώρα των δημοσιευμάτων.

Είναι κατά τη γνώμη μου πολύ σημαντικός ο ρόλος της ιστορικής-κριτικής έκδοσης των έργων του Hegel καθώς και του περιοδικού «Hegel-Studien» από το «Αρχείο Hegel» του Πανεπιστημίου του Bochum.

Το αποφασιστικό δεδομένο και στις δύο περιπτώσεις είναι ο προσανατολισμός της έρευνας στις αρχές της φιλολογίας ως αυστηρής επιστήμης, η οποία με την ιστορική-κριτική μέθοδο αποκαθιστά την πραγματικότητα των κειμένων και επιδιώκει την εσωτερική και εξελικτική ερμηνεία των κειμένων, οπότε συνεπάγεται και την ουδετεροποίηση των κειμένων έναντι των εσκεμμένων ερμηνειών. Και βεβαίως η φιλολογία ως αυστηρή επιστήμη ανήκει κυρίως στη γερμανική επιστημολογική και επιστημονική παράδοση.

Ορισμένες από τις διαπιστώσεις οι οποίες αναφέρονται στον πρόλογο της βιβλιογραφίας, επιβεβαιώνονται και στις ελληνικές μορφές πρόσληψης και ερμηνείας της φιλοσοφίας του Hegel. Πράγματι για τους σημαντικότερους νεοέλληνες φιλοσόφους ο Hegel είναι ο τολμηρός αρχιτέκτων και δημιουργός του φιλοσοφικού συστήματος και η *Εγκυκλοπαίδεια* θεωρείται ως το κεντρικό έργο του Hegel, γύρω από το οποίο υφαίνονται και τα μεγάλα θέματα των άλλων έργων του φιλοσόφου.

Ο Νικόλαος Κοτζιάς, άμεσος μαθητής του Schelling, αποδίδει την προτεραιότητα στον δάσκαλό του και στο έργο του *Ιστορία της φιλοσοφίας* αφιερώνει πολύ περισσότερες σελίδες στον Schelling από ό,τι στον Hegel, ενώ εκθέτει τη φιλοσοφία του Hegel ακολουθώντας κυρίως την *Εγκυκλοπαίδεια*¹. Ο Κωνσταντίνος Ι. Λογοθέτης, ο οποίος έχει παρουσιάσει το πιό διεξοδικό έως σήμερα έργο για τη φιλοσοφία του Hegel στην ελληνική γλώσσα, προσανατολίζει την έκθεσή του στην *Εγκυκλοπαίδεια*², χωρίς ωστόσο να παραμελεί και τα άλλα έργα του φιλοσόφου. Αλλά και ο Παύλος Γρατσιατός, ο οποίος το 1915 εκδίδει την ελληνική μετάφραση της ονομαζόμενης «μικρής» Λογικής του Hegel, δηλαδή της Λογικής που περιέχεται στην *Εγκυκλοπαίδεια*³, πιστεύει ότι ο Hegel προσέφερε το κριτήριο της πραγματικής φιλοσοφίας, δηλαδή την ανάπτυξη του φιλοσοφικού συστήματος. Ο Παύλος Γρατσιατός έχει δεχθεί την επίδραση -μεταξύ άλλων- και του εγελιανού Auguste Vera, ο οποίος επίσης θεωρούσε την *Εγκυκλοπαίδεια* ως το κύριο έργο του Hegel.

Κατά τη δεκαετία του 1930 εκτός από τον Κωνσταντίνο Ι. Λογοθέτη, και ο Δημήτρης Γληνός ακολουθεί το σχήμα της *Εγκυκλοπαίδειας* για να εκθέσει τις βασικές γραμμές της φιλοσοφίας του Hegel στη γνωστή σειρά

1. Ν. Κοτζιάς, *Ιστορία της φιλοσοφίας από των αρχαιολόγων χρόνων μέχρι των καθ' ημᾶς*. Τόμος πέμπτος. Εν Αθήναις, 1878 σ. 31-90 με παραπομπές και σε άλλα έργα του Hegel.

2. Ο Κ. Ι. Λογοθέτης, *Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἑγέλου καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τὴν νεωτέραν καὶ σύγχρονον διανόησιν*. Τόμοι Α-Β. Εν Αθήναις, 1939 χρησιμοποιεῖ το τριμερές σχήμα της *Εγκυκλοπαίδειας* για να διαρθρώσει αναλόγως όλα τα θέματα της φιλοσοφίας του Hegel.

3. Γ.Γ. Ἑγέλου, *Λογική. Μετάφρασις Παύλου Γρατσιατοῦ*. Ἀθήναι, 1915.

άρθρων⁴, τα οποία έχουν γραφεί υπό το πρίσμα της μαρξιστικής συζήτησης της εποχής και υπό την επίδραση σοβιετικών θεωρητικών του μαρξισμού-λενινισμού. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες η ιστοριοφιλοσοφική έρευνα και η εσωτερική ερμηνεία της *Εγκυκλοπαίδειας* δεν απασχολούν πάρα πολύ τους Έλληνες μελετητές, των οποίων το ενδιαφέρον στρέφεται προς άλλα έργα του Hegel⁵. Εκτός αυτού και η αρχή της εξελικτικής θεώρησης, η οποία έχει αποτελέσει τη βάση για τη χρονολογική ιστορική-κριτική έκδοση των έργων του Hegel και συγχρόνως για την εσωτερική ερμηνεία των κειμένων του Hegel, έχει συντελέσει ώστε να υποχωρήσει η ανιστορική έμφαση στο σύστημα του Hegel και έχει επιτρέψει τη δικπίστωση ότι ο Hegel δεν δικμόρφωσε ένα και μόνον σύστημα. Επιπλέον η συνεπής έρευνα της φιλοσοφίας, στην οποία είχε καταλήξει ο Hegel κατά την περίοδο της Νυρεμβέργης, θα προσφέρει περισσότερα στοιχεία για την πορεία του στοχασμού του Hegel προς την *Εγκυκλοπαίδεια*.

Η βιβλιογραφία Gloy/Lambrecht αναφέρει μόνον τις νεοελληνικές μεταφράσεις των τμημάτων της *Εγκυκλοπαίδειας*, στις οποίες πρέπει τώρα να προστεθεί και η μετάφραση ενός μέρους της «Φιλοσοφίας του πνεύματος», την οποία έχει εκπονήσει και έχει εκδώσει ο Γιάννης Τζαβάρας⁶.

Χωρίς αμφιβολία η βιβλιογραφία Gloy/Lambrecht διευρύνει και τη συγκεντρωτική βιβλιογραφία περί Hegel και θα εκτιμηθεί ιδιαιτέρως από τους μελετητές της φιλοσοφίας του Hegel, διότι προσφέρει προσανατολισμό απέναντι στην πληθώρα των δημοσιευμάτων, τα οποία αναφέρονται στην *Εγκυκλοπαίδεια* του Hegel. Επειδή ακριβώς το ενδιαφέρον για αυτό το έργο γίνεται συνεχώς ευρύτερο, η βιβλιογραφία αποτελεί χρήσιμο και απαραίτητο βοήθημα και για τη διδασκαλία της φιλοσοφίας του Hegel στα Πανεπιστήμια.

Γεωργία Αποστολοπούλου

4. Δ. Γληνός, *Η φιλοσοφία του Χέγκελ* στο περιοδικό «Νέοι πρωτοπόροι», 1932, σσ. 63-66, 100-107, 140-144. Τα άρθρα δημοσιεύτηκαν σε βιβλίο το 1946 και αργότερα περιελήφθησαν στο: Δ. Γληνός, *Εκλεκτές σελίδες*. Τόμος Β', Αθήνα, 1971 σσ. 70-108 (χωρίς τον πρόλογο).

5. Οι τίτλοι και οι σύντομες περιλήψεις των ελληνικών (δηλαδή όσων τυπώνονται και δημοσιεύονται στην Ελλάδα ανεξαρτήτως γλώσσας) μελετών για τη φιλοσοφία του Hegel, από το 1980 κ.ε. περιλαμβάνονται στην *Bibliographie. Abhandlungen zur Hegel-Forschung*, στο: «Hegel-Studien» τόμος 18 (1983) κ.ε. με την ευθύνη της Γεωργίας Αποστολοπούλου. Για την παλαιότερη ελληνική βιβλιογραφία περί Hegel βλ. τις παραπομπές που υπάρχουν στο: Γ. Apostolopoulou, *Hegel-Studien in Griechenland*, στο: «Hegel - Studien» 21 (1986) σσ. 189-218.

6. G. W. F. Hegel, *Η φιλοσοφία του πνεύματος*. Πρώτο τμήμα. Το υποκειμενικό πνεύμα (από την *Εγκυκλοπαίδεια των φιλοσοφικών επιστημών* σε επιτομή §§ 377-482). Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια Γιάννη Τζαβάρα. Αθήνα-Γιάννινα, 1993.